

HALINA MIELICKA-PAWŁOWSKA
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

RELIGIJNOŚĆ BEZ RELIGII?

Tematem głównym książki Janusza Mariańskiego jest ideologiczny wymiar religii i religijności¹. To, jak ludzie myślą, co myślą i dlaczego tak a nie inaczej wyrażają swoje przekonania w sposób werbalny i pozawerbalny, jest szczególnie ważnym przedmiotem poznania naukowego. Myślenie w kategoriach wiary to zarazem działanie zorientowane na jej urzeczywistnienie w sytuacjach codziennych. Zagadnienia te są szczególnie ważne w społeczeństwie ponowoczesnym, którego cechą wyróżniającą jest pluralizm ideologiczny i względność systemu wartości absolutnych.

Odpowiedź na pytania o to, jakie jest społeczeństwo polskie i jakie może być w bliższej lub dalszej przyszłości, to nie tylko postawienie diagnozy, ale też przewidywanie kierunków zmian zachodzących w sposobie myślenia Polaków o religii. Nowoczesność jest wizją przyszłości, jest jej zapowiedzią, zawsze probabilistyczną, ale ważną, ponieważ zmiany w sferze mentalnej dokonują się długo i stopniowo, a przy tym spontanicznie i niepostrzeżenie dla ludzi. Zadaniem socjologa jest dotrzeć do owych wizji i poddać je analizie, gdyż zachodzące w nich przemiany nie stanowią jednej linii rozwojowej, ale komplikują się tym bardziej, im więcej istnieją alternatywnych form światopoglądowych zapowiadających zmiany mentalności.

Niezwykle cenne jest zawarte w książce Mariańskiego sprecyzowanie różnic między wiarą i wierzeniami jako podstawą religii i religijności. W zasadzie w opracowaniach socjologicznych

takie rozróżnienie przyjmowane jest jako oczywiste, a jednak oprócz klasyków polskiej socjologii religii, Władysława Piwowskiego oraz Edwarda Ciupaka, mało osób w Polsce tak precyzyjnie określa różnice między tymi pojęciami. W książce mamy propozycję rozdzielenia pojęć wiary i wierzeń tak, że stają się one operacyjne socjologicznie. Jest to propozycja uwzględniania w analizach socjologicznych konkretnych desygnatów i wskaźników zmiennych pozwalających zdiagnozować zarówno wiarę (religijność, ogólnie mówiąc prokościelną, dogmatyczną), jak i wierzenia Polaków określane mianem duchowości, a także nowej duchowości (co nie jest koniecznie sprzeczne z nauczaniem Kościoła, ale może przybrać formy zaskakujących synkretyzmów religijnych).

W rozdziale pierwszym rozważane są dwa parametry religijności: intelektualny (poznawczy) i wierzeniowy (ideologiczny). Ten pierwszy obejmuje wiedzę religijną, a drugi opinie, poglądy i przekonania ludzi na temat znaczenia religii w życiu indywidualnym i społecznym. Wiara i wierzenia religijne mają odniesienia do wartości uznawanych za absolutne i niezmiennie ze swojej istoty. Jednak zmiany dokonujące się pod koniec XX i na początku XXI wieku, a przede wszystkim pluralizm światopoglądowy, czynią religijne wartości absolutne względny, a nawet konkurującymi z tymi, które wprowadza proces sekularyzacji, konsumpcjonizm, indywidualizm oraz idee New Age. Wiara religijna nie jest już wartością stałą, ale fenomenem indywidualnym, który kształtuje się poprzez oddziaływanie instytucji Kościoła, środowiska rodzinnego, społeczności lokalnej, a także działania podejmowane przez ludzi z pobudek moralnych. Wierzenia religijne stanowią część świadomości religijnej, która wartości ważne dla jednostki czyni aktem wiary i deklaracji głębokości wiary.

Adres do korespondencji: halina.mielicka@ujk.edu.pl

¹Janusz Mariański, *Wiara i wierzenia Polaków w niestabilnej nowoczesności. Analiza socjologiczna*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, stron 230.

Pojawia się więc obok — czy może zamiast — religijności kościelnej, postawy akceptacji religii zinstytucjonalizowanej, inny rodzaj religijności, określanej mianem duchowości. Odrzucając dogmaty wiary, przynajmniej niektóre, osoby deklarujące się jako katolicy (ok. 93% Polaków), zarówno zachowują wierzenia zgodne z tradycją Kościoła, jak i swoje własne przekonania czynią wartościami religijnymi. Jak pisze Janusz Mariański: „wiara religijna i wierzenia odnoszą się do nieco odmiennych kwestii. Wiara odnosi się do obiektywnych treści jakiejś religii (dogmaty, twierdzenia, idee, mity itp.), a wierzenia religijne stanowią swoiste odzwierciedlenie wiary w świadomości członków jakiejś religii, Kościoła lub ugrupowania religijnego (wymiar subiektywny). Między wiarą i wierzeniami nie musi zachodzić — i często nie zachodzi — pełna zgodność” (s. 35). Ponowoczesność rozdziwiał ten pogłębia, a dodatkowo wiarę czyni „sprawą prywatną”. Mimo że religia nie zmienia się, religijność przyjmuje trzy podstawowe formy: kościelną, selektywną wobec Kościoła i pozakościelną — nowej duchowości nacechowanej głębokim poczuciem jedności ze światem. Świadomość religijna, jako system wierzeń, współcześnie obejmuje zarówno postawę ortodoksyjną, jak i zdystansowaną kościelnie oraz pozakościelną. Modele życia religijnego są więc zróżnicowane, tak jak postawy wobec instytucji Kościoła katolickiego.

W rozdziale drugim zostały przedstawione dane empiryczne z ogólnopolskich badań religijności dorosłych Polaków. W sondażach CBOS ponad 90% Polaków deklaruje przynależność do Kościoła katolickiego, a także swoją tożsamość określa poprzez katolicyzm. Jednak wiara religijna, a dokładniej deklaracje głębokości wiary religijnej, ujawniają indywidualizm i prywatyzację postaw wobec religii osób, które deklarują się jako wierzące. „Należy się liczyć — pisze Janusz Mariański — z możliwością uaktywnienia się w przyszłości nowych form indyferentyzmu i ateizmu” (s. 89).

Modele religijności tradycyjnej (określanej też mianem ludowej, prokościelnej) oraz współczesnej religijności ponowoczesnej (duchowości czy nowej duchowości pozakościelnej) w analizach socjologicznych zazwyczaj są

przeciwstawiane jako dwie zupełnie odmienne płaszczyzny zjawiska. Jest to usprawiedliwione względami analiz porównawczych stanu społeczeństwa, ale słabe merytorycznie, jeśli uwzględni się powolność zmian zachodzących w sferze mentalnej kultury. W książce Janusza Mariańskiego jest to mocno podkreślane, zwłaszcza w zakończeniu, choć wcześniej może nie zawsze wyrażane *explicite*, a jednak czytelne w świetle danych empirycznych. Polacy „myślą katolicyzmem”, a więc nawet świadome i refleksyjne odejście od Kościoła nie jest porzuceniem zinternalizowanej religijności tradycyjnej.

Rozdział trzeci zawiera omówienie postaw Polaków wobec dogmatów wiary. W aspekcie teologicznym wiara w Boga jest podstawowym warunkiem religijności. Z punktu widzenia wierzeń, a więc tego, w co ludzie wierzą, obowiązywanie prawd wiary jest wybiórcze. W badaniach socjologicznych określa się religijność poprzez pomiary deklaracji głębokości wiary oraz uczestniczenie w praktykach kultu religijnego. Badane są więc raczej opinie, poglądy i przekonania ludzi na temat zakresu obowiązywania zasad pozwalających interpretować i wyjaśniać prawdy wiary. Można tu mówić o orientacji pobożnościowej (dewocyjnej), mistycznej, liturgicznej, etycznej czy egzystencjalnej, a ogólniej — ortodoksyjnej lub heterodoksyjnej wobec treści wiary religijnej i nauki Kościoła. W społeczeństwie pluralistycznym coraz więcej osób wobec prawd wiary przyjmuje postawy niezdecydowane i selektywne. Pojawia się religijność selektywna, prywatna i zindywidualizowana, co powoduje, że „wiara religijna wielu staje się jakby płynna, rozcieńczona, mglista i rozproszona” (s. 100). Wzrasta więc grono osób subiektywnie interpretujących prawdy wiary. Znajduje to odbicie w postawach wobec kultu religijnego i objawia się spadkiem uczestniczenia wiernych w praktykach religijnych, przede wszystkim tych obowiązkowych. Nie jest to dowodem na sekularyzację społeczeństwa polskiego, ale stanowi wskaźnik zmian dokonujących się we współczesnej religijności.

Z powyższych względów godne podkreślenia jest to, że nie ma w rozważaniach Mariańskiego moralizowania i nawoływania do powrotu do Kościoła. Socjolog nie może wartościować,

nie wolno mu tego robić, jednak nie może też bagatelizować danych empirycznych. Oczywiście, nie ma jednej prawdy o rzeczywistości, ale jeśli chodzi o religię, to są dogmaty wiary. Mogą one stawać się i stają się problematyczne dla niektórych wyznawców, lecz dla socjologa-badacza stanowią punkt odniesienia podczas prowadzenia analiz porównawczych. Zasady wyznawanej religii służą ludziom wierzącym w momencie podejmowania konkretnych decyzji i dokonywania wyborów w sytuacjach problematycznych moralnie. Dla wątpiących i niewierzących zasady stanowią jedną z wielu możliwości wyboru systemu wartości moralnych. Dla socjologa systemu wierzeń to wielość dyskursów moralnych, co mobilizuje do ich poznania drogą badań empirycznych. Dlatego zaletą książki *Wiara i wierzenia Polaków w niestabilnej nowoczesności* jest nie nauczanie *ex cathedra*, ale dążenie do poznania i wyjaśnienia wszystkich przejawów życia religijnego we współczesnej Polsce.

Rozdział czwarty poświęcony jest omówieniu różnych form agnostycyzmu, sceptycyzmu i relatywizmu jako postaw przyjmowanych przez współczesnych Polaków wobec religii i Kościoła. Wierzenia religijne obejmują zróżnicowane wątki, których pochodzenie nie zawsze jest możliwe do określenia, gdyż różne religie dysponują różnymi systemami wierzeń, a drogi wędrowki idei bywają niezwykle pogmatwane. W zglobalizowanym świecie dostępność informacji na temat różnych systemów wierzeń religijnych jest tak duża, że sprzyja to pojawieniu się postawy nawet skrajnej tolerancji wobec treści, które nie zawsze mają czytelne znaczenia symboliczne. Może więc dochodzić i dochodzi do przemieszania się elementów pochodzących z odmiennych tradycji religijnych. Synkretyzm religijny jest skutkiem indywidualnych interpretacji wierzeń uznawanych za prawdy, ale pochodzących z różnych kręgów kulturowych. Obok religijności kościelnej pojawiają się formy tak zwanej alternatywnej religijności, które obejmują wiarę w reinkarnację, astrologię, wróżby, magię oraz okultyzm i parapsychologię. Pojawia się też parareligia zawarta w przekonaniach, że istnieją jakies siły kosmiczne, nadprzyrodzone, duchy i demony, z którymi człowiek może nawiązać kontakt. Przedstawione w roz-

dziale czwartym wyniki badań sondażowych nie tylko ukazują skalę tego zjawiska, ale też pozwalają odkryć, że nawet osoby wierzące i głęboko wierzące reprezentują religijność typu synkretycznego.

Rozdział piąty poświęcony jest sektom i nowym ruchom religijnym. Na przełomie XX i XXI wieku socjologowie obserwują dwie tendencje: odchodzenia wiernych od Kościoła (co określane jest mianem sekularyzacji) oraz ożywienie religijne, które — za Maksem Weberem — zostało nazwane „ponownym zaczarowaniem świata”. Przyczyny zarówno pierwszego, jak i drugiego zjawiska są trudne do określenia. Można jednak zaryzykować twierdzenie, że w pluralistycznym społeczeństwie, w którym wartością jest indywidualizm, a zasadą wolność wyboru dokonywanego przez jednostkę, ludziom najbardziej brakuje więzi o charakterze wspólnotowym. Sekty i nowe ruchy religijne cieszą się zainteresowaniem zwłaszcza ludzi młodych, oferują bowiem podmiotowość kontaktów społecznych, dają odpowiedzi na trudne pytania o charakterze zarówno tożsamościowym, egzystencjalnym, jak i ostatecznym. Sprzyja temu poszukiwanie subświatów i środowisk, które proponują alternatywne formy stylu życia, bezproblemowe zaspokojenie potrzeb psychicznych, odkrywanie prawdy innej niż ta rozpowszechniana przez instytucje społeczne, w tym Kościół katolicki.

Badania prowadzone przez socjologów ujawniają dość dużą wiedzę respondentów na temat sekt, a także zainteresowanie młodych ludzi tym, co one proponują. Większość katolików negatywnie ocenia sekty i nowe ruchy religijne, które uważa za szczególnie niebezpieczne dla młodzieży (98,4%). Zazwyczaj jednak tolerują (ok. 90%) wyznawców innych religii przyznając, że mają oni prawo do odmienności. Zresztą w badaniach CBOS najczęściej deklarowana jest przez respondentów obojętność wobec innych wyznań i ugrupowań religijnych. Nie jest więc podważana wysoka pozycja Kościoła katolickiego i to jest zapewne przyczyną zarówno niechęci wobec sekt, jak i lęku przez prowadzoną przez nie działalnością. Jednocześnie zmienia się religijność Polaków, gdyż w badaniach empirycznych obserwowany jest wzrost zaintere-

sowań intelektualnym (poznawczym) i wierzeniowym (ideologicznym) aspektem wiary religijnej. Rozwija się potrzeba doświadczenia przeżycia religijnego, co ruchy o charakterze poza-instytucjonalnym czyni niezwykle atrakcyjnymi dla osób poszukujących własnej drogi życiowej przepełnionej emocjonalnością postaw wobec rzeczywistości. Umożliwiają to charakterystyczny dla społeczeństwa ponowoczesnego pluralizm światopoglądów oraz tendencja do czynienia indywidualnych potrzeb psychicznych celem życia jednostki.

Książka księdza Mariańskiego ma charakter naukowy, nie jest jednak przeznaczona wyłącznie dla wąskiego grona odbiorców. Jej znaczenie dla socjologów religii jest niepodważalne, ale brak w opracowaniu żargonu nauko-

wego sprawia, że można ją czytać na wielu poziomach: zarówno komunikacji płytkiej, jak i głębokiej, uwarunkowanej znajomością socjologicznych teorii naukowych oraz odniesień teologicznych. Każdy czytelnik znajdzie dla siebie ważne i znaczące treści pozwalające zastanowić się nad stanem i przyszłością społeczeństwa polskiego. Ponadto wiedza ta powinna zainteresować księży zatroskanych katechezą. Diagnoza to odpowiedź na pytanie, w co wierzą współcześni Polacy, albowiem tożsamość kulturowa (narodowa) Polaków, mimo zmian zachodzących w religijności, nadal łączona jest z katolicyzmem. Dlaczego tak jest i jakie konsekwencje powoduje zmiana zachodząca w religijności Polaków to pytania, na które odpowiedzi można znaleźć w książce Janusza Mariańskiego.